

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію МОКЛИЦІ ГАННИ ВОЛОДИМИРІВНИ

«Епістолярій письменника у методології психоаналітичного дослідження

(на матеріалі творчості Лесі Українки)»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 035 Філологія

Актуальність теми дисертації

Творчість Лесі Українки часто потрапляє у фокус дослідницьких зацікавлень. Вона приваблює дослідників актуальністю тем початку ХХ ст., оригінальністю сюжетів, новизною художніх образів, розмаїттям художніх засобів. Ув останні десятиліття особливо заaktuалізувалися тенденції до осмислення творчого доробку української письменниці у тісному зв'язку з її біографією та епістолярною спадщиною.

Епістолярій будь-якого митця – вагоме документальне джерело в осмисленні постаті письменника, його ідейно-художніх пошуків творчості, засіб пізнання творчої лабораторії та глибшого розуміння його соціального, духовного, громадсько-політичного і культурно-мистецького життя. Разом із тим письменницький епістолярій часто розкриває залаштунки особистого життя, додаючи нових граней до психологічного портрета митця, позаяк листи зазвичай виконують функцію автопсихотерапії, сприймаючись як спосіб виговоритися, пізнати себе, вслухатися у свої свідомі та несвідомі голоси, інколи навіть інсайтувати.

Кваліфікаційна робота Ганни Моклиці переконливо доводить важливість студіювання епістолярної спадщини Лесі Українки, додаючи присутніх штрихів до пізнання її біографії, творчої лабораторії та художньо-літературних творів. Важливо, що епістолярій української письменниці набув нових сенсів, позаяк дослідницею був обраний психоаналітичний підхід до його осмислення. Як виважено доведено у дисертації, саме ця методологія «дозволяє тримати у фокусі всі ті особливості психіки і несвідомого, які визначають творчу особистість» (с. 224), і які вагомо впливають на творчі процеси.

Наукова новизна одержаних результатів, їх теоретична і практична цінність

Обрана Ганною Моклицею *методологічна концепція* психоаналітичного потрактування епістолярної спадщини Лесі Українки та окремих її драм засвідчує фаховий підхід дисертантки до інтерпретації складових письменницького несвідомого, особливостей психічної організації та засад ідейно-мистецьких пошуків мисткині. Прикметно, що дослідниця обрала зворотній до традиційного підхід у застосуванні психоаналітичної методології – аналізувати письменницькі почуття, вияви явної та латентної агресії, прояви бунту та непокори, ненависть, образи тощо, корелюючи їх із відповідними мотивами, темами, образами у драматичних творах Лесі Українки відповідного етапу її мистецького та психічного розвитку і становлення. Отже, як переконує дисертантка, результати кваліфікаційної роботи дозволяють «рухатись від глибинних психічних механізмів до творчого процесу і його результату, тобто конкретних творів, а не навпаки, як це практикується у літературознавчому психоаналізі» (с. 224). Це засвідчує новаторський підхід у застосуванні психоаналітичної методології, що здатна пояснити природу мистецьких задумів, їхню появу та роздуми над способами їхнього поетологічного проявлення у творах, становлячи *наукову новизну та теоретичну цінність* представлених результатів дослідження.

Ганна Моклиця вміло апробує в літературознавчій інтерпретації в основному психоаналітичну концепцію З. Фрейда, доводячи переваги використання цілісної концепції, що унеможлиблює фрагментарність інтерпретаційних підходів. Утім окремі положення наукових студій М. Віннікота, Г. Дойч, Дж. МакДугал, М. Кляйн також вдало застосовано для аналізу психоаналітичних засновків про епістолярну спадщину Лесі Українки.

У дисертації обґрунтовано важливість залучення епістолярію письменниці як своєрідних голосів аналізанта в методологію студіювання життєтворчості мисткині. Кваліфікаційна робота Ганни Моклиці активізує подальше студіювання творів Лесі Українки з урахуванням багатої епістолярної спадщини письменниці. Основні положення і висновки дослідження можуть бути

апробовані як відпрацьований алгоритм і системний інструментарій у психоаналітичній інтерпретації життя і творчості будь-якого митця, а також у процесі викладання курсів з історії української літератури, теорії літератури, написанні кваліфікаційних робіт, що й засвідчує *практичну цінність* дисертації.

Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків дисертації

Композиційно кваліфікаційна робота складається з анотацій двома мовами, вступу, трьох розділів із висновками до кожного, загальних висновків, списку використаних джерел.

У вступній частині дисертації Ганна Моклиця належно означила всі необхідні складові частини кваліфікаційної роботи – мету, завдання, інформацію про зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, наукову новизну, практичну та теоретичну цінність дисертаційних положень, апробацію результатів дослідження, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі «Психоаналітична теорія і літературознавча методологія» узагальнено й систематизовано психоаналітичну концепцію З. Фрейда, його наукові погляди та практичні досвіди у потрактуванні потягів, несвідомого, обґрунтування теорії сублимації, сексуальності. Прикметно, що авторка, дотримуючись принципу хронологічності та послідовності аналізу психоаналітичної лектури, інтерпретує тексти З. Фрейда, означуючи фундаментальні засади психоаналітичної методології та її здатність інтегруватися у літературознавчу сферу. Наукові роботи З. Фрейда, як бачимо, спонукають дисертантку до висновку про роль психоаналітика-археолога чи психоаналітика-детектива, «який збирає частинки уламків, підказки і на основі цього створює цілісну модель історії життя як окремої людини, так і людства загалом» (с. 67), що загалом корелюється з місією літературознавця, який працює з епістолярною спадщиною, різного роду мемуарними текстами, біографемами, – описувати, систематизувати, часто навіть ревізувати історію життя письменника, створювати його психологічний портрет.

Разом з аналізованими психоаналітичними студіями З. Фрейда, що достатньо широко відомі науковій спільноті («Потяги та їх доля», «Дослідження істерії», «По той бік принципу задоволення», «Невпокій в культурі», «Я і Воно»,

«Достоевський і батьковбивство», «Тотем і табу» та ін.), у фокус наукового зацікавлення дисертантки потрапила студія віденського психоаналітика «Вудро Вільсон» (у співавторстві з В. Буллітом), що, безумовно, відзначається науковою новизною, цінністю авторських роздумів і концептуальних міркувань психоаналітичної методології. Ця студія засадничо демонструє алгоритми роботи з епістолярієм та іншим біографічним матеріалом, є зразком ефективного застосування психоаналітичної методології в осмисленні життя і творчості знакових для певної країни людей, з ким унеможливлене безпосереднє спілкування, як того вимагає психоаналітичний підхід.

У теоретичному розділі Ганна Моклиця виважено доповнила психоаналітичну концепцію З. Фрейда аналізом студій його послідовників Д. Віннікота та М. Кляйн, щоб заповнити лакуни в обґрунтуванні об'єктних відносин індивіда у ранньому дитинстві. Отже, теоретичний розділ кваліфікаційної роботи фундаментально і стереоскопічно дає уявлення про психічні особливості формування і становлення особистості у різні періоди. Врахування специфіки психічного розвитку індивіда від раннього неусвідомленого до самостійного і свідомого життя дозволяє зацентувати на важливих для психоаналітичної методології епізодах життя, вагомо означених в епістолярії, мемуарній спадщині чи біографічних матеріалах митця.

Дисертантка, враховуючи теоретичні і практичні здобутки психоаналітичної теорії З. Фрейда, аргументовано констатує, що саме він «проклав шлях для дослідження літератури: цікавився літературою та міфологією, вивчав психологію письменників, досліджував їхні глибинні мотиви, несвідомі бажання та процес сублімації. Можна сказати, що для Фрейда автори художніх творів були також пацієнтами. Тому будь-яке сучасне дослідження літератури з використанням психоаналізу відбувається у парадигмі численних розвідок попередників і в контексті подібних сучасних праць» (с. 74). У кваліфікаційній роботі Ганни Моклиці представлений системний аналіз історії психоаналітичної методології в українському літературознавстві. Теоретичний розділ кваліфікаційної роботи засвідчив обізнаність дисертантки зі студіями Я. Яреми, С. Балея, А. Халецького, В. Підмогильного, В. Агеєвої, Т. Гундорової,

Н. Зборовської, М. Моклиці, С. Павличко, А. Печарського, А. Швець та ін., що додає виваженості і переконливості результатам дослідження Ганни Моклиці.

У другому розділі «Епістолярій Лесі Українки в аспекті психоаналізу» на матеріалі листів системно і послідовно розкрито особливості психічного становлення Лесі Українки як письменниці, її епістолярний автопортрет, адже, як переконливо стверджує Ганна Моклиця, «Леся Українка сама себе вивчала, аналізувала, озброюючись психологічною літературою свого часу. Іноді вона мислить як людина, яка сама себе піддає психоаналізу» (с. 100). Разом із тим надано фаховий коментар про історію хвороби з урахуванням теоретичних положень, вагомо висвітлених у першому розділі цієї кваліфікаційної роботи, що й становить теоретико-практичну цілісність висвітлених результатів дослідження.

Фокус наукових опцій у другому розділі зосереджений на важливих для психоаналітичного потрактування категоріях хвороби, болю, образи, агресії, стосунків із батьками. Дисертантка виважено аргументує, що листи Лесі Українки є «цілою філософією, глибинним зрізом внутрішнього життя» (с. 100), а також – вагомим джерелом прояву несвідомого мисткині, що дозволяє «простежити психодинаміку аналізанта і виділити основні етапи формування» (с. 102). Важливо, що у кваліфікаційній роботі Ганна Моклиця пропонує періоди психодинаміки Лесі Українки: дитинство (1871–1882), підлітковий період (1883–1895), період спроб сепарації (1895–1901), період конкуренції з матір'ю та активної сепарації (1901–1907), період остаточної сепарації і активної сублімації (1907–1913). Визначені авторкою періоди виважено скоординовані з художньо-літературною творчістю Лесі Українки, якнайрепрезентативніше представляючи інтеграційні можливості між психоаналізом і літературознавством.

Дисертантка, враховуючи наукові студії С. Кочерги, І. Денисюка, Т. Скрипки, Л. Мірошниченко, Є. Барана, С. Богдан, Т. Данилюк-Терещук, А. Швець та ін., наголошує на історичній та естетичній цінності епістолярію митця, що становить важливий «матеріал для вивчення психіки автора, його світогляду та джерел творчої діяльності» (с. 98).

У листах Лесі Українки потужно вияскравлені теми та проблеми, що латентно засвідчують перенесення, сублімації, витіснення, заперечення, автоагресію, реактивні утворення. Епістолярна спадщина української письменниці промовисто демонструє, що вона шукала шляхів психічного узгодження зі своєю хворобою і її прийняття, мала досить напружені стосунки з матір'ю, гостро відчувала її гіперопіку, але в той же час і недолюбленість, відстоювала свої особисті кордони, виробляла алгоритми співіснування зі своєю сім'єю, що й стало предметом дослідження Ганни Моклиці, відкриваючи нові горизонти прочитання її листів. Аналіз об'єктних стосунків із рідними, сиблінгової конкуренції із братом, особливості протікання едипальної фази, травматичні досвіди (чого лише варта увага дослідниці до промовистої фрази в одному з листів до Лілі «всіх нас ненатурально пригнітили “с детства”!» (с. 130)), що виразно засвідчено епістолярієм письменниці, вагомо увиразнили психобіографію та аналіз психодинаміки постаті Лесі Українки.

Третій розділ «Програвання травматичного досвіду у драматургії Лесі Українки» присвячено аналізу проєкцій психічних переживань письменниці у драматичних творах «Блакїтна троянда», «Одержима», «Бояриня», «Камінний Господарь», «Оргія». Застосовуючи в основному психоаналітичну концепцію З. Фрейда, дисертантка інтерпретує страх сексуальності, страх божевілля, істерію, художньо змодельовану систему сновидінь у «Блакїтній троянді»; специфіку сублімації, особливості поетологічного перекодування ненависті, провини, страждань, жертвовної любові в «Одержимій»; відчай, провину, душевні суперечності, тугу за Україною у «Боярині»; Едипові трикутники, жертвовність, агресію у «Камінному Господарі»; нерозв'язані конфлікти, розчарування, тиск культурних і соціальних норм в «Оргії». Прикметно, що Ганна Моклиця з опорою на психоаналітичну методологію прагне скоординувати постать Лесі Українки, дбайливо вчитану дисертанткою з епістолярної спадщини письменниці, та окремими персонажами її драм, потенційними типажами яких, як висновує дослідниця, може бути аналізанта. Дисертантка робить спроби скорелювати окремі біографіми із життя Лесі Українки з конкретними художніми подіями у драмах чи приводами до їх створення. Так, особливу увагу

привертають висновки Ганни Моклиці про невирішені чи неузгоджені конфлікти письменниці з матір'ю, які вона «помістила у твір, щоб якось справитись із внутрішньою напругою. Проте це драма [«Бояриня»] пізнього періоду, коли усі (чи майже всі) внутрішні конфлікти усвідомлені, ідентифікація з матір'ю пройшла усі гострі стадії» (с. 189-190); чи, скажімо, схожість психотипів чи окремих психічних рис у героїнь драми «Камінний Господарь», що їх дисертантка вважає «проекціями не колишньої жертвовної авторки і її авторитарної матері, а проекцією теперішньої авторки, у несвідомому якої ці два протилежні образи [Анни і Долорес] з'єдналися, Я розчинило в собі обидва» (с. 205). Літературознавчий аналіз драматичних творів із залученням психоаналітичної методології супроводжується обґрунтованими коментарями й влучними цитатами, що справляють враження фахового підходу в інтерпретації творів Лесі Українки.

Висновки дисертації – системні та змістовні, відображають результати проведеного дослідження й мають достатній ступінь обґрунтованості.

Повнота викладу основних результатів дисертаційної роботи в наукових публікаціях

Теоретико-методологічні положення та науково-прикладні результати дослідження відображені в публікаціях дисертантки. Основний зміст результатів роботи викладено в 6 одноосібних та 1 колективній публікації (Web of Science), з них 3 – у фахових виданнях категорії Б. Положення дисертаційної роботи мають достатню апробацію на міжнародних і всеукраїнських конференціях.

Оцінка дотримання академічної доброчесності в дисертації

У дисертаційній роботі Ганни Моклиці дотримано вимог академічної доброчесності. Ознак плагіату, фабрикації, фальсифікації не виявлено. Встановлено коректність посилань на першоджерела. Дисертація Ганни Моклиці – оригінальне, завершене і самостійне дослідження.

Дискусійні положення дисертації

Дисертація Ганни Моклиці відзначається науковою новизною, теоретико-практичною цінністю, вдало апробованою методологією психоаналітичної інтерпретації епістолярної спадщини Лесі Українки. Водночас окремі аспекти

дисертаційної роботи Ганни Моклиці потребують деяких роз'яснень чи поглиблених уточнень:

1. У дисертації описано студію З. Фрейда «Вудро Вільсон» як теоретико-методологічний інструментарій, що дав поживу для наукових концепцій дисертантки, скоординуючи методологію психоаналізу та літературознавства. Віденський психоаналітик, як зауважує Ганна Моклиця у кваліфікаційній роботі, стверджує, що «дослідження не психоаналітичне, а психологічне, оскільки президент на той час вже був мертвий, і прямий шлях до його слів чи уточнюючих фактів його життя став недоступний» (с. 31). Безумовно, психоаналітичне дослідження з окремих фактів біографії аналізанта чи зі спогадів його сучасників і родичів може бути дуже неточним, а то й взагалі некоректним. Відтак хотілося б з'ясувати, чи не можна епістолярій якоюсь мірою вважати також умовно придатним об'єктом для психоаналітичного розкодування і які чинники можуть на це впливати?

2. У дисертації вагомо осмислена історія хвороби Лесі Українки та її вплив на життєтворчість письменниці. У кваліфікаційній роботі вона узгоджена з травматичним досвідом письменниці як результатом її об'єктних стосунків із матір'ю, почуттям провини, агресії, внутрішніми конфліктами, а також самокритичністю і саможертвоністю Лесі Українки. Існує думка, що у стражданні митець розвивається чи не найповноцінніше. З цього приводу цікаво було б почути роздуми Ганни Моклиці, чи можна розглядати страждання Лесі Українки, що їх зчитала авторка дисертації у листах письменниці і зазначила про це у роботі (сс. 105, 123, 144), одним із магістральних мотивів її літературної творчості? Чи наближене авторське розуміння категорії страждання до категорії болю, про що зазначено у дисертації (сс. 100, 109, 111, 185), чи провини (с. 104, 113, 119)?

Ці запитання є радше суб'єктивними розмислами, спонукою до діалогізування й жодним чином не применшують наукової вартості дисертації.

Загальна оцінка дисертації

Кваліфікаційна робота Ганни Моклиці «Епістолярій письменника у методології психоаналітичного дослідження (на матеріалі творчості Лесі Українки)» є самостійним, завершеним, концептуальним дослідженням, що характеризується актуальністю теми, новизною отриманих результатів, вагомим теоретичним обґрунтуванням, і відповідає чинним вимогам до оформлення (наказ МОН від 12.01.2017 р. № 40), «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)» (постанова Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261), а її авторка, Моклиця Ганна Володимирівна, заслуговує на присвоєння їй наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки», за спеціальністю 035 Філологія.

Офіційний опонент:

доктор філологічних наук,

старший викладач

кафедри журналістики та філології

Сумського державного університету

Анна ЧЕРНИШ

